

URBANI PREDELI ODRZIVOG RAZVOJA: Studija slucaja Kotora kao grada otvorenih trgova

*Biljana JOVANOVIĆ ILIĆ
Univerzitet umetnosti
u Beogradu*

Specifične prirodne i kulturno-istorijske karakteristike jednog mesta integrišu vrednosti kulturnog predela, kao oblika kulture nasleđa i kulture sećanja koje doprinose kvalitetnijem korišćenju prostora i stvaraju nove vrednosti socijalnog i ekonomskog kapitala. Primer pozitivne prakse konceptualizacije i implementacije kulturnog predela primorskog grada Kotora u Crnoj Gori (avgust 2017) presudno utiče na promovisanje nasleđa, zasnovanog na zajednici, društvenoj inkluziji i vitalnosti kulture. Lideri lokalne zajednice, predstavnici raznorodnih partijskih usmerenja u interesu grada kreirali su model delotvornog upravljanja iz pozicije interesa građana, a potom i turista. Jasne smernice lokalne politike, uz predan profesionalni rad i pomoć važnih stejkholdera (škole, turističke i organizacije kulture, NVO sektor, kancelarija mladih) povratile su ugled Kotora kao važnog centra primorske kulture Južnog Jadrana, brojnim umetničkim programima, ulepšavanjem grada i brigom za običnog građanina. To može biti model i drugim lokalnim liderima kako da se ublaži devastacija ambijenta koja je nadošla u tranziciji i u vremenu finasijske krize, opadanja životnog standarda i masovnog osiromašenja. Da bi koncept o unapređenju kulturnog predela zaživeo šire u praksi, neophodno je strateški postaviti smernice održivosti, kontinuiranim delovanjem, stalnom brigom, učinkovitim radom kompetentnih i posvećenih ljudi i to pre nego što se krene u kreiranje strategije održivog ekonomskog razvoja kulturnog predela.

Key words: kulturni predeo, održivi razvoj, globalne promene, lokalna zajednica, socijalni kapital

1. UVOD

*P*REDELI SE KONSTANTNO RAZVIJAJU A RELACIJA između prirodnih i kulturnih atributa menja se u odnosu na vreme i prostor. Promene su permanentne i imanentne, čak i tamo gde nema antropogenog uticaja. Predeo predstavlja vezu između onoga što smo bili i onoga što smo postali, davno je zabeležila poznata američka književnica Virdžinija Vulf.

Kulturni predeo predstavlja važan koncept u novoj paradigmi perspektive u vrednovanju prostora. Upotreba termina „predeo” dugo vremena bila je ograničena na određen odnos prema životnoj sredini. U novije vreme, uz upotrebu atributa „kulturni” dobija na sveukupnoj kompleksnosti.

Koncept kulturnog predela je promenljiva i višeznačajna kategorija koja se različito definiše i istražuje tokom poslednjih decenija u okviru većeg broja prirodnih i društveno-humanističkih naučnih disciplina opšte, kulturne i antropološke geografije, ekologije, filozofske antropologije, aksiologije, kulturologije, istorije umetnosti i komparativne književnosti

Kulturni, baš kao i urbani predeo ne može da bude jednostrani odraz ni ekonomije ni politike jednog područja, već rezultat svakodnevnih društvenih aktivnosti koje čine identitet jednog mesta. To treba da bude novi fokus lokalnih lidera. To je preduslov za skok na lestvici očuvanja i promovisanja kulturno-istorijskog i prirodnog nasleđa kao zajedničkog evropskog kulturnog identiteta.

Identitet predela oblikuju specifične prirodne i kulturno-istorijske karakteristike mesta na osnovu kojih se utvrđuju vrednosti predela kao oblika kulture nasleđa, kulture sećanja, egzistencijalne pripadnosti koji doprinose kvalitetu korišćenja prostora i stvaraju resurse za nove društvene i ekonomske vrednosti (turizam, rekreacija, kreativna i industrija zabave), edukaciju, državni, regionalni, lokalni marketing i razvoj preduzetništva.

Ključne vrednosti predela mogle bi se ocenjivati kroz istraživanje i argumentovati kroz dokaze o asocijativnim vezama ljudi i prirode, odnosno karaktera tog mesta. Primer grada Kotora ukazuje nam na pozitivnu praksu konceptualizacije i

implementacije ideje o kulturnom predelu, a to presudno utiče na promovisanje nasleđa, zasnovanog na zajednici, društvenoj inkluziji i vitalnosti kulture.

2. ISTORIJSKO JEZGRO GRADA KAO POLAZNA OSNOVA KULTURNE POLITIKE

Kotor je jedan od najbolje utvrđenih gradova Mediterana. Uklješten u prirodnom kontrastu ogormne stene odvaljene od planine Lovćen i šarenog bokokotorskog zaliva, omeđen je sa dve ponornice Škudrom i Gurdićem. Sa Jadrana Stari grad štiti zid dugačak 4 kilometra, visine 20 metara i 15. metara debljine koji je odoleo brojnim ratovima i zemljotresima. Danas kotorske zidine predstavljaju jedno od svetskih istorijskih vrednosti na UNESCO-ovoj listi „Svetskih prirodnih i kulturnih bogatstava”.

Jedan od prvih zapisa o ovom gradu datira iz 256. godine p.n.e (grčki putopisac sa pseudonimom Skilaks iz Male Azije). Od prvog spominjanja grada, Kotorom je prohujalo 14 stranih i domaćih vladavina. Geografski položaj je uslovljen zvučnim toponimima Balkan i Mediteran. Grad multinacionalnog karaktera i bez konflikta različitih verskih konfesija. Kada se prođe kroz glavna gradska vrata, namah se nađete na Trgu od oružija. Formiran u obliku latinskog slova L, kao da se razlikuje od brojnih drugih, asimetrično poređanih trgova tako da se na malom prostoru krećete kao u lavirintu zamršenog spleta ulica nastalih viševekovnim postepenim stvaranjem regulacije plana. Tu je i Kneževa palata i „Napoleonov teatar”, sagrađen u 18. veku, drugi po redu na tlu kasnije Jugoslavije.

Trg Svetog Trifuna (zaštitnika grada Kotora) koji spaja severna i južna vrata grada, nalazi se u samom centru i u neposrednoj blizini današnjeg opštinskog zdanja, kao da je tu da sačuva ugled i dostojanstvo Uprave grada. Katedrala je podignuta na temeljima preromaničke rotonde iz 809. godine, da bi po prenosu moštiju Sv. Trifuna iz Carigrada u devetom veku one bile položene u Katedralu 1166. godine, kada je katedrala završena.

3. NA UDARU GLOBALIZACIJE I SUBKULTURE

Grad pomoraca i pomorske trgovine sa svojom čudesnom istorijom, vrednim arhitektonskim zdanjima i nesvakidašnjom kulturnom tradicijom našao se na prekretnici vekova i novom milenijumu, u novoj turbulentnoj globalnoj storiji bez sentimenta i nostalgije. Žitelji starog jezgra grada kao da su se povukli u nove udobnije stambene jedinice. U jeku tržišnog buma nekretnina na Crngorskom primorju, stare stanove su pokupovali stranci, uglavnom Irci, Rusi, Englezi... Zgrade bi bile zatvorene sve do letnjih meseci a u užem jezgru grada ostalo je tek 200 domaćih žitelja koji su odoleli ponudi povoljne cene za kvadrat starog zdanja. A bilo ih je preko 2000 u zidinama vrelog starog grada, zapetljanih u besparici kada je običan život postao sve skuplji i lošiji, te su izlaz tražili u prodaji sopstvenih stanova i kupovini jeftinijih stambenih kvadrata. A onda odjednom veliki kružeri koji izliju na hiljade turista što se razmle uskim ulicama bez većeg zadržavanja, tragajući za skupim suvenirima, krznima i atraktivnim ugostiteljskim ponudama. Otuda i sve veći broj trgovina sa skupim firmiranim odevnim komadima. Užurbano prolazeći kraj istorijskih zdanja iz 12. i 13. veka uz jednako monoton opis profesionalnih vodiča koji se ne udubljuju baš najbolje u bogatstvo različitosti.

A Kotor bi morao biti Kotor i ništa drugo. Pod naletom globalnih društvenih promena koje se ne uočavaju odmah i direktno, sve je teže gradovima da odbrane svoju posebnost. A grad poseduje i karakter, i energiju i memoriju (Bogdanović, B. 2005). To su najzad shvatili i predstavnici lokalnih vlasti u Kotoru i bez ideoloških i partijskih predrasuda, sastavljeni od 5 različitih opozicionih stranaka krenuli u akciju za dobrobit svih građana. Prioritet je bio sačuvati identitet grada koji je počeo da gubi svoje viševekovno lice, ozračje i ćud.

Prvi korak koji je usledio, odnosio se na odluke povećanja izdvajanja za infrastrukturu, kulturu i NVO – 4% od opštinskog budžeta rezervisano je bilo za kulturu i isto toliko za nevladin sektor. Drugi korak odnosio se na komunalnu disciplinu, odnošenje smeća, čišćenja kanala i otpadnih voda i uređenje grada, zelenih površina, kresanje isušanih palmi, sadilo se i dva puta dnevno zalivalo sveže cveće. Potom je usledio novi projekat osvetljenja trgova, ulica, i obeležavanje 126 artefakata na spoljnim zidovima starih zgrada. Efikasnija organizacija odnošenje smeća od ponoći do dva časa ujutro. Zabrana glasne muzike iza 1 sat posle ponoći. Kazne za nedisciplinovane i naplata zaostalih potraživanja po osnovu opštinskih taksi i poreza. I ugostitelji su prihvatili novi režim, oslobodili deo prostora na gradskim

trgovima od načičkanih stolova i udobnih fotelja. Za kulturno leto obezbeđen je i dovoljan broj umetnika, animatora, volontera, studenata umetničkih akademija ali i uglednih gostiju Kotor Art festival (Zaric, S., 2013), poput svetski priznatih violinista Nemanje Radulovića i Stefana Milenkovića. Umesto skupih pozorišnih predstava samo za elitnu publiku koje su se prethodnih godina namenski pripremale i izvodile samo za jednu sezonu, gostovali su teatri iz Regiona. Tu je bio i nezaobilazni Dečiji pozorišni festival sada sa naglašenom vizuelnom najavom koja se mogla uočiti iz svakog automobila koji prolazi obalom, pa sve do tradicionalnog karnevala u avgustu kada je Kotor domaćin gostima iz desetak zemalja. Nisu zaboravljeni ni lokalni umetnici, izvođači slikari. Upućen je poziv i nevladinom sektoru od koji su pojedini ponudili izuzetne kulturne programe (NVO „Che nova”) u saradnji sa opštinskom turističkom organizacijom. Za turbo folk nije bilo otvorenih prostora u ovom gradu, niti se mogao čuti dobovani zvuk iz privatne diskoteke u koje staje do 1000 ljudi.

4. PREDEO KAO BAZIČNA OSNOVA SOCIJALNOG I EKONOMSKOG KAPITALA

Kulturno leto odvijalo se u tri divergentna pravca – Vrhunska umetnost: Kotor Art festival; Teatar na trgovima sa simboličnim nazivom SMIJEH U SRIJEDU, koncerti na letnjoj pozornici (Vasil Hadžimanov, Bisera Veletanlić, Matija Dedić, Gabi Novak, Ivan Bosiljčić, Amira Medunjanin) i možda najneobičniji gradski spektakl KOTORSKI VREMEPLOV, ulični teatar uživo, subotom pre podne od 09,00 do 11,00 koji je zapravo replika nekadašnjeg kotorskog života. Mladi ljudi uz pomoć dramskih minijatura vode građane i turiste od jednog do drugog trga sve do severnih vrata, simulirajući izdavanje dozvola za privremeni boravak u gradu ali uz vešto režirane scenske izvedbe: o mehanizmu ogromnog starog sata koji je zahvaljujući jednoj kotorskoj porodici sačuvan tri stotine godina. ili o prvoj apoteci iz 1326. godine, premda su „Mleci lekarije prodavali u Kotoru još u 13. veku”, potom tu su i vrcavi dijalozi prodavačica, na Tgu škaljarske pijace na kojoj se odavno ne prodaje ni meso, ni riba, ni povrće, ima tu i ženskih nadgovornjavanja, ljubavnih izjava na kotorskim pjacama i balkonima, podsećanja na znamenitog renesansnog slikara Lovru Dobričevića u liku glumca koji sada na nekoliko stranih jezika zagovara strance, pa sve do podsećanja na zabavu starog Kotora: kartašku igru briškula i trešeta. Glavni narator, dobošar sa svitom obilazi trgove, najavljuje

bučno ove dramske minjature jednako dobro na maternjem i engleskom jeziku. Devet pozornica sa približno po sto posetilaca. Među njima ima domaćih žitelja koji uživaju u podsećanju na slavnu prošlost, ali i gostiju iz Regiona, stranih turista, a naročito Italijana kojima prija romanska melodija kotorskog izgovora. Kad se završi Teatar na trgovima, onda vas zadivi slika mladih izvođača umetničke, klasične muzike ispred ugostiteljskih kužina gotovo na svim trgovima u prepodnevni satima. Nema kioska, ni montažnih tezgi, iznudica brze hrane. Sve je upakovano i sređeno u jedinstven vizuelni utisak.

Ovo je ogledni primer kako stvoriti i unaprediti autentični topos otvorenih trgova grada Kotora, po meri starosedelaca, građana i turista?

Poput arhetipskog *Civisa* branitelja utvrđenja, prisutna je teza iz pozicije građanina: Što više gradu pripadam, to jače štitim ono što je u njemu svačije, zato što je moje (Gojenović S, 2012). Samo u takvoj sintezi kultura nalazi svoj visoki izraz. Njen nosilac je osvešćeni građanin a ne puki stanovnik, već sopstvenik s vrhovnim pravom na takvu svojinu. (Bogunović S. 2012.) Građanin treba da bude u empatičnom, moralnom i estetskom odnosu sa gradom i sa kulturnim predelom u kojem živi.

Studija slučaja (avgust, 2017.) u Kotoru potvrđuje model delotvornog upravljanja: Lokalni lideri sa jasno postavljenim ciljevima, uz timski rad i pomoć raznorodnih stejkholdera, uz uvažavanje dobrobiti zajednice omogućili su prostor koji čoveka integriše u njegovu prirodnu sredinu, prostor koji potvrđuje autohtoni identitet i prostor koji će sutra pretvoriti u socijalni kapital.

Jasne smernice lokalne politike, uz profesionalni rad i angažovanje svih dobronamernih društvenih subjekata (škole, neformalne obrazovne ustanove, nevladin sektor, kancelarije mladih, organizacije kulture i umetničkih zanata i opštinske turističke organizacije) kao važnih stejkholdera, može biti model kako sačuvati kulturni predeo ali i kako ublažiti devastaciju ambijenta koja je nadošla u tranziciji i u vremenu finasijske krize, opadanja životnog standarda i masovnog osiromašenja.

5. ZAKLJUČAK

Urbani predeo ne može da bude jednostrani odraz ni ekonomije ni politike jednog područja, već rezultat svakodnevnih društvenih aktivnosti koje čine identitet jednog mesta. To treba da bude novi fokus lokalnih lidera u kreiranju strategije razvoja. To je preduslov za skok na lestvici očuvanja i promovisanja kulturno-istorijskog i prirodnog nasleđa kao zajedničkog evropskog kulturnog identiteta.

Studija slučaja KOTOR – Grad otvorenih trgova kao primer dobre prakse urbanog predela održivog razvoja, može biti polazna osnova u matrici aktivnosti i drugih lidera lokalne zajednice. Operativno upravljanje podrazumeva da se startuje sledećim koracima:

- 1) analizirati i prepoznati vrednost i značaj koju pojedini predeli mogu imati za lokalnu zajednicu i održivi razvoj;
- 2) definisati suštinske prednosti i nedostatke predela, kao i karakter mesta i smisao budućeg razvoja;
- 3) očuvati vizuelni i funkcionalni integritet kulturnog predela u kontekstu globalnih promena.

Da bi ovaj koncept o kulturnom predelu zaživeo sveobuhvatnije u praksi, neophodno je strateški postaviti smernice održivosti, kontinuiranim delovanjem, stalnom brigom, učinkovitim radom kompetentnih i posvećenih ljudi i to pre nego što se krene u kreiranje strategije održivog ekonomskog razvoja kulturnog predela.

REFERENCE:

- Adižes, Isak, *Menadžment za kulturu*, ASEE, Novi Sad, 2004.
- Adizes, Isak, *Adižes o politici*, HESPERIA, Beograd, 2012.
- Aitchison, J. "Cultural landscapes in Europe: a geographical perspective". In B. von Droste, H. Plachter, & M. Rössler (Eds.), *Cultural Landscapes of Universal Value — Components of a Global Strategy* (pp. 272–288). Jena: Gustav Fischer in cooperation with UNESCO, 1995.
- Aitchison, J. "The World Heritage Convention: cultural sites and landscapes". In F.H.A. Aalen (Ed.) *Landscape Study and Management* (pp. 183–193). Dublin: Trinity College Dublin Department of Geography, The Office of Public Works & Boole Press, 1996.
- Álvarez Munárriz, 2007: 65, Caza, cazadores y medio ambiente: breve etnografía cinegética, Universidad de Murcia
- Between different interests – conservation planning for industrial heritage sites, Stefan Brueggerhoff, Kornelius Goetz and Norbert Tempel, Conference proceedings, Copenhagen: 67-73 (2009)
- Bogdanović, B. *Tri ratne knjige*, Novi Sad, 2008.
- Denevan, W. M., & Mathewson, K. (Eds.). *Carl Sauer on culture and landscape: readings and commentaries*. LSU Press, 2009.
- Development: the power of culture, Stockholm, 30 March–2 April, Paris: UNESCO
- Dragičević Šešić, Milena/Stojković Branimir, *Kultura, menadžment, animacija, marketing*, šesto izdanje, Clio, Beograd, 2011.
- Dragicevic Sesic M. Culture as a resource of a city development, Culturelink, special issue, ed. by Nada Švob Tjokih, Zagreb, 2006.
- Đukić, V. *Kulturni turizam: menadžment i razvojne strategije*, Beograd: Clio, 2005.
- Đukić, V. *Država i kultura: studije savremene kulturne politike*, Beograd: Fakultet, 2012.
- Eidsvik, H. (1993). "Cultural landscapes — the need for a political perspective". In J.M. Fladmark (Ed.) *Heritage — Conservation, Interpretation and Enterprise*. Papers Presented at the Robert Gordon University Heritage Convention 1993 (pp. 43–49). Oxford: Donhead
- Ermischer, G., *Landscapes as Cultural Heritage in the European Research*, Spain, 2004.
- European Landscape Convention ELC, 2001, Council of Europe, Firenze, Italy
- Haber, W. "Concept, origin and meaning of landscape." In B. von Droste, H. Plachter, & M. Rössler (Eds.), *Cultural Landscapes of Universal Value — Components of a Global Strategy* (pp. 38–41). Jena: Gustav Fischer in cooperation with UNESCO, 1995.
- Kotler, Ph, *Marketing Place Europe*, Prentice Hall, London, 1999.
- Kulturni pejzaž – Savremeni pristup, Zbornik radova, Priredila Anika Skovran, Banja Luka, 2008.
- Lukić, Nikola, *Ostati na vrhu – Knjiga realnog upravljanja*, HERAedu, Beograd, 2017
- Morgan, Najdžel/Pričard, Anet/Prajd Rodžer, *Destinacija kao brend*, Clio, 2015.
- Selman and Knight, 2005, *Landscape as a spatial unit A spectrum of approaches Landscape as a sector of interest spectrum of landscape centred governance, stewardship and research*, Routledge, London and New York.

Throsby, D., *Economics and culture*. Cambridge University Press, Cambridge, 2001.

Više od nasleđa, Zbornik radova, prevod s engleskog jezika, Smederevo, Regionalni zavod za zaštitu spomenika, 2012.

Zarić, Siniša, *Planiraje događaja, Principi i praksa*, HESPERIA, Beograd, 2013.

Internet izvori:

http://www.getty.edu/conservation/publications_resources/research_resources/charters.html

<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016802f3fba>

<http://www.kotor.me/me>

<http://whc.unesco.org/en/list/722> str23.

<http://whc.unesco.org/en/culturallandscape>

<http://whc.unesco.org/en/list/421>

<http://whc.unesco.org/archive/opguide92.pdf>

<http://whc.unesco.org/archive/opguide02.pdf>

KOTOR – The town of open squares: Example of good practice of urban landscape sustainable development

Specific natural and cultural-historical features of a place integrate values of a cultural landscape, as a form of cultural heritage and culture of memories, which all contribute to more quality use of space and create new values of social and economic capital. An example of positive practice of conceptualisation and implementation of cultural landscape of a coastal town of Kotor in Montenegro (August 2017) crucially influences promoting the heritage, based on community, social inclusion and culture vitality. Leaders of the local community, representatives of various political affiliations have created a model of effective management from the position of citizens, but also tourists' interests, for the best benefit of the town. Clear guidelines in local policy, with dedicated professional work and support from important stakeholders (schools, touristic and cultural organisations, NGO sector, office for youth) have regain the reputation of Kotor as an important centre of the South Adriatic seaside centre, through numerous artistic programmes, decorating the town and caring for its citizens. This can be a model to other local leaders so as to reduce devastation of the ambience, which has augmented in transition and in times of financial crisis, fall in living standards and mass impoverishment.

In order to put the concept of improvement of cultural landscape into life in practice, it is necessary to set strategically the guidelines of sustainability, continuously acting, caring, and having more effective efforts from competent and dedicated people, before even starting to create the strategy of sustainable economic development of cultural landscape.

Key words: cultural landscape, sustainable development, global changes, local community, social capital

*Paper received: 20. X 2017.
Paper reviewed: 31. X 2017.
Paper accepted: 21. XI 2017.*